

מטריקס החיילים: האם החיילים חולים?

רובי פרידמן

המאמר דן בשאלת האלימות בחברה, בקבוצות קטנות וגדולות, וכן בקשר שבין העצמי של הפרט ובין ההשפעה של ההמון. הדיון משתמש במושג "מטריקס החיילים", המתאר תרבות ואווירה שבהן החברה כולה מגויסת, וזהות חבריה ותפקידיהם מושפעים מרמת ה"חיילות" שלהם. מטריקס לוחמני כזה מתאפיין בהפחתה משמעותית בהשפעה של רגשות מעכבי תוקפנות, כמו בושה, אשמה ואמפתיה. הפרעות יחסים של דחייה ואובדן העצמי בקבוצה תורמים אף הם לעלייה ברמת האלימות בחברה. ההשתתפות בקבוצות גדולות המונחות בגישת האנליזה הקבוצתית מוצעת כדרך למאבק בהשתלטות של מטריקס החיילים על הנפש.

מאמר זה מבוסס על הרצאה שניתנה לרגל חגיגות העשור של מכון הגרופאנליטי בברלין, ומאמר שהתפרסם בכתב העת *Group Analysis* (Friedman, 2015).

מילות מפתח: מטריקס, לא מודע חברתי, חיילים, רגרסיה, הפרעות יחסים.

רובי פרידמן הוא פסיכולוג קליני, אנליטיקאי קבוצתי בפרקטיקה פרטית ומרצה באוניברסיטת חיפה. הוא נשיא האגודה הבינלאומית לאנליזה קבוצתית, ויו"ר לשעבר של העמותה הישראלית להנחיית קבוצות והמכון הישראלי לאנליזה קבוצתית. ערך ביחד עם פיינס ונרי את הספר **חלומות בטיפול קבוצתי**, ועם יעל דורון את הספר **אנליזה קבוצתית בארץ זבת חלב ודבש**. כותב על גישות בין אישיות לחלומות ועל הפרעות יחסים.

במאמר זה אדון בשאלת האלימות בחברה, בקבוצות קטנות וגדולות, וכן בקשר שבין העצמי של הפרט ובין ההשפעה של ההמון. לצורך הדיון אשתמש במושג "מטריקס החיילים", המתאר תרבות ואווירה שבהן החברה כולה מגויסת, וזהות חבריה מושפעת מרמת ה"חיילות" שלהם. אליאס מתאר תופעה זו תוך שימוש במושג "ההביטוס החברתי" (Elias, 1989).

מטריקס החיילים שולט בחברות המעורבות באלימות (שרמות הארגון שלה משתנות) ומושפעות רגשית מתוצאותיה. הוא אינו תקף רק בימי מלחמה, כפי שקורה כרגע בסוריה, בעיראק ובאפגניסטן, ולא רק בימים אפלים כמו אלו שפקדו בעבר את גרמניה, אלא עשוי לתאר גם את המצב השורר בקרב חברה שלמה במשך שלושה או ארבעה עשורים לאחר סיום המלחמה. אני מנסה לחשוב על חברות אחרות מלבד החברה הישראלית, השרויות בתחושה שהן נתונות תחת איום הכחדה, ומתקשות להשתחרר ממצב זה.

עם כל הקשיים שחווה החברה הגרמנית, היא מהווה בעשורים האחרונים דוגמא לתהליך של התרחקות ממטריקס החיילים. עמדתם של בני הדור הגרמני החדש ביחס למטריקס החיילים, הצבא וה"חיילות" השתנתה לבלי הכר, ועברה מהפך של ממש. לאחר מאה וחמישים שנה שבהן גרמנים רבים ראו את החיילות כמושא להזדהות, וסברו שהיא מייצגת ערכים של גבורה, כיום מה שהחיילים מייצגים בה הוא בגדר טאבו, ונחשב אפילו לסוג של מחלה. אני מקווה שמאמר זה יתרום להבנת היחסים הפתולוגיים השוררים בחברות שונות, בעיקר בהקשר של הפרעות יחסים הכרוכות באלימות.

מטריקס החיילים שלי

בילדותי המוקדמת נתקלתי באלימות רבה למדי בחברה שבה גדלתי. בתוך משפחתי מצאתי את עצמי לכוד לעתים קרובות בין שתי חזיתות, שכל אחת מהן היתה נגועה באלימות. מצד אחד הייתי מוקף ב"מתקיפים": קרובי משפחתי שאמנם נאלצו בסופו של דבר להימלט מגרמניה, אבל שנים קודם לכן פעלו כחיילים גרמנים נאמנים, אנשי החזית במלחמת העולם הראשונה. אחד מהם היה סבי הפרוסי, שהרבה להציג בפני את שמונה-עשרה פצעי המלחמה שלו, אחד לאחד. גם לאחיו של סבתי היו פציעות מרובות, והוא נהג לספר לי על אכזבתו מכך שה"ארים" של ברלין לא העריכו אותו על שהיה אחד מראשוני המפקדים על טנקים גרמניים שתקפו בחזית הרוסית במלחמת העולם הראשונה. במקום זה הם גירשו אותו מעבודתו בכורסה, וגרמו לו לעזוב את גרמניה. בשלב מוקדם יחסית הבנתי שסבי וגיסו התאבלו על אובדן מולדתם ותרבותם יותר מאשר על קרובי משפחתם שנספו, שאותם מיעטו להזכיר. באופן כללי סברתי שהם אנשים קרים למדי, כעוסים ואמביוולנטיים, קרובים ורחוקים בעת ובעונה אחת.

מן העבר השני ניצבו בני משפחתי שהיו קורבנות, ניצולי השואה שחלקו עמנו את כאבם. כלפי דודתי, דודי ובני דודי, שזה אך שבו מן המחנות ומאירופה המרוסקת, דווקא חשתי חמימות רבה יותר. הרגשתי אהוב, ונאמר לי שהם חיים אך ורק למען בני דודי ולמעני. אך שמעתי גם את התלחשויותיהם, שהיו מלאות בושה ושנאה. גם הם היו מסובכים במלחמה פנימית, והמשיכו לחוש אחראים למעשים הנוראים שעשו, או למה שנעשה להם במחנות. גם הם היו חדורים בתשוקה לנקום, בעיקר ביהודים ששימשו כקאפואים. אני חשבתי שלא ניתן להשוות בין פצעייהם של הקורבנות לאלה של החיילים.

כילד, כאשר ניסיתי להתמודד עם מלחמות באמצעות משחקים של בוקרים נגד אינדיאנים, או של היטלר נגד צ'רצ'יל, מיהר סבי לכעוס. כמו רבים מהאנשים שחוו טראומה, הוא לא היה יכול לסבול עליונות, ולעתים תכופות האשים אותי על כך שאני מפגין את האלימות שבי. האם ייתכן שכבר אז מיצבתי את עצמי, באופן לא מודע, במטריקס החיילי? בשלב כלשהו התחילה להתעורר בי השאלה: האם החיילים חולים?

במהלך ההכנות לכתיבת מאמר זה חשתי כי לא אוכל להימנע מבחינה מדוקדקת של חוויות במלחמה. עברו בי אינספור מחשבות הנוגעות לשאלת השפיות של החיילים – למשל, האם במעבר משכיבה במארב ליציאה למתקפה מגיבים כל החיילים באופן זהה, כאשר פוקדים עליהם לרוץ לתוך מטח של קליעים? כמובן שלא. חיילים אינם ממלאים פקודות באופן אחיד. אף כי לו הייתם המפקד הייתם מקווים שכולם יקומו מהמארב באחת ויסתערו מיד, יחד איתכם, בדרך כלל רק בודדים רצים בקו החזית. "השורה השנייה" של החיילים, של אלה שקמים ממקומם לאט יותר, רצה מאחור. ובעת שהמפקד מתפלל שלא יירו בו, קיימת גם "שורה שלישית", זו של החיילים שמתקשים עוד יותר לקום ממקומם, ומשתרכים מאחורי כולם. לימים עלתה אצלי עוד שאלה: מי מבין החיילים הללו בריא יותר בנפשו?

המטריקס

על פי פוקס, המטריקס הוא הרשת ההיפותטית של כל היחסים המתרחשים בכל רמות הקומוניקציה. "היחיד לוקח חלק בעיצובו וביצירתו, ובה בעת בונה מחדש את התנאים לרשת הראשונית שלו כפי שהיא נחוות אצלו. המטריקס הוא הקרקע המשותפת, הקובעת, בסופו של דבר, את משמעות האירועים כולם" (Foulkes, 1964, עמ' 292). כפי שיחידים ותת קבוצות בתוך מטריקס מסוים מושפעים זה מזה הדדית, גם מטריקסים "שכנים" או "אויבים" משפיעים הדדית זה על זה. מידת החדירות הגבוהה בין חברי המטריקס מותירה אותם חשופים ביותר לזרם הסביבתי של תקשורת ורגשות, ולהשפעתו המאסיבית, הסמויה והגלויה, המתרחשת בפועל במשפחות ובקבוצות קטנות כגדולות. ככל שחרדות ההיכחדות

גדלה ההזדהות איתו. הזדהות זו יכולה להביא שינויים חיוביים, אך היא גם עלולה להוביל להתפתחויות הרסניות ביותר.

יש להדגיש: במונח "חייל" אינני מתכוון לכזה הלובש מדים בלבד. כל החברים במטריקס, נשים, זקנים וטף, הם חיילים "מגויסים". המונח כולל את החוויות המנטאליות והגופניות הנחווות לפני המלחמה, במהלכה, וגם הרבה אחריה, ואת השפעותיה על כל השותפים במטריקס. תת קבוצות של טרור עשויות גם הן להיחשב למטריקס חיילים: אף על פי שמטעמים פוליטיים ואתיים נבכר להעניק כינויים אחרים למשתתפים השונים בפעולות איבה, מבחינת הנפש המשותפת של המטריקס, מחבלת מתאבדת כמוה כ"חייל", וכל סביבתה האנושית משולה כמובן למטריקס החיילים בעת מלחמה. הוא ניזון מחרדה קיומית, שנאה, ומן הסתם גם אמונה בסוג של "אמת", העלולה לעוות את הרגשות והמציאות.

בניגוד להערכתו של נורברט אליאס, בסוף המאה הקודמת, בימינו אין מטריקס החיילים זקוק עוד למדינה. ייתכן שכבר לפני זמן רב, כשהמדינות עוד ניסו לשמור לעצמן את הזכות על התקפנות ה"נכונה", הן כבר איבדו את המונפול שהיה להן על האלימות. בליל ההשפעות ההרדיות הפועל היום בין היחידים ובין ההמון, שאינו כולל רק כלי נשק וזהויות לוחמניות, אלא גם כוונות ופנטזיות, שהן טיפוסיות למטריקס החיילים, מעורר רגשות שתוצאתם היא פעילויות לחימה. חיילים, לוחמי חירות או טרוריסטים הם רק המוציאים לפועל של האלימות שמטריקס החיילים יוצר ומגבה.

את היחסים השוררים בין הפרט ובין המטריקס שלו ניתן לתאר באמצעות הקטגוריה של ייצוג היחיד (personification) של פוקס, המצביעה על כך שאנשים בודדים יכולים למלא (לעתים קרובות בלא מודע) תפקיד המייצג את קולם ופועלם של רבים אחרים. הפרסוניפיקציה היא "שליחות" (מגויסת), והיא תמיד כוללת תהליכים מורכבים של הזדהות והזדהות השלכתית (Rafaelsen, 1996). ככל שהשפעת המטריקס גוברת, כך הולכים התפקידים בתוך החברה ומאבדים את הגיוון והגמישות שלהם. נשים, גברים וטף הופכים כפופים לתפקודים קלאסיים של "הישרדות", שניתן לתארם גם כדפוס "לחימה-בריחה" (ביון, 1962).

אחת הדינמיקות המרכזיות (והסמויות לעתים) של כל קבוצה, ושל קבוצות מטריקס החיילים בפרט, היא הפעולה על פי מה שמוחש לה כ"עקרון היעילות": לכל קבוצה יש צורך באחרים - קבוצה או ארגון - שיאפשרו לה לבצע את מה שאין בכוחו של היחיד לבצע בכוחות עצמו, ולכל קבוצה יש רצון שהדבר ייעשה בצורה הטובה ביותר האפשרית. ההשתייכות לקבוצה הטובה ביותר מעלה את הסיכוי לשרוד, לנצח במשחק, או לנגן את המוסיקה הנפלאה מכולן, אך היא גם מחייבת להשתפר ולמייץ את חברי הקבוצה, כדי לוודא שהם יהיו הטובים ביותר

(Agazarian, 1994; הררי, 2011). טום אורמיי קובע ש"אדם אחד הוא אף אחד" וטובע את המושג Nos המגדיר השתייכות לקבוצה כ"אינסטינקט קבוצתי" (Ormay, 2013). "עקרון היעילות" (פרידמן 2015) גם הוא מוסיף הבנה לתלות של היחיד בקבוצה ועל ההכפפה של המוטיבציות האישיות שלו להשפעות והתפקודים החברתיים.

בהנחה שהמשאלה הנורמלית היא להשתייך למטריקס מצוין, כל פעילות שתבטיח "יעילות" סובייקטיבית תהיה מקובלת בקבוצה, ולכן תהיה הקבוצה מוכנה להשלים עם פגיעה ביחידים שתבוא בעקבות תהליכים של מיון, ניפוי ושיפור. כך אפשר לראות לא פעם איך יחידים או חלקי קבוצות דוחקים או נדחקים לשוליים, מודרים או מדירים אחרים, ואף משמידים אותם. נראה כי קיימת הבחנה איכותית בין הדרה, שהיא דחיקה לשוליים תוך השארה בתוך הקבוצה, לבין הפעולה הקיצונית יותר של דחייה, שמשמעותה גירוש מהקבוצה, הרס ומוות. בלא מודע החברתי שלנו, דחייה רגשית בידי קבוצה משמעותית משולה לגירוש אל המדבר או אל הקור המקפיא למוות (Friedman, 2013).

הדוגמא של החיילים הנרפים, המעכבים את הסתערוותם, מעלה גם היא את שאלת השפעתו של המטריקס על הפרט. הרצף שבין ההשפעה המוחלטת של הקבוצה על החבר בה ("רק ביצעתי פקודות") ובין האפשרות של הפרט לבצע "בחירה חופשית", מעניינת במיוחד. כיוון שכאמור אני מתייחס כאן לתהליכי הזדהות שהם מודעים רק למחצה, הכוללים את היחסים בין כל חברי המטריקס, כולל החיילים, לבין ה"מטריקס החיילי" השולט, ההשפעה של עקרון היעילות בקבוצה הגדולה היא רב ממדית. האם קיימת בכלל אפשרות שאדם מהשורה יבחר לעמוד בסכנה הכרוכה בקונפליקט עם המטריקס שלו? האם יש מקום לכך שהתפתחות אישית עמוקה (זו שפוקס מכנה "אנכית", כלומר תוך-אישית) תגבר על השפעת הדינמיקה החברתית של הקבוצה הגדולה (ה"אופקית", כלומר הבין-אישית)? לצערנו, ההיסטוריה עונה בשלילה.

לא ניכנס במסגרת מאמר זה לדיון תיאורטי בשאלת היחסים בין המטריקס החיילי, הלא מודע החברתי (הופר וויינברג, 2012) והלא מודע הקולקטיבי (Mies, 2007; Scholz, 2014). לא נדון גם בטראומה של החיילים או הטראומה שחברה שלמה עלולה לעבור לאחר מלחמה. תחת זאת, נתרכז בסקירת ההליכים החברתיים והאישיים המתחוללים במטריקס החיילים.

הגישה הרגשית כלפי הקבוצה של האנליזה הקבוצתית

פוקס החל לקיים את קבוצות המטופלים האנליטיות שלו מתוך סקרנות קלינית. הוא ניחש באופן אינטואיטיבי כי ליחסים בין אנשים יש השפעה מרפאת. בבית החולים הפסיכיאטרי נורתפילד עבדו ביון ופוקס, בזה אחר זה, במהלך מלחמת העולם השנייה. שניהם טיפלו בחיילים שנפגעו בחזית. פוקס הפתע מהקלות שבה ניתן היה לתרגם את הגישה הקבוצתית שלו למטריקס החיילי

ששרר שם, ולאחר מכן גם למטריקסים נוספים. נראה שגילוי זה חיזק את אמונו בכוחה של הקבוצה, שהפך לגורם מרכזי בגישה הפוקסיאנית, הפתוחה והחיובית יותר, המגיבה בפחות חרדה לדינמיקות המתרחשות בתוך הקבוצה.

אמנם הסיסמא השגורה בפי אנליטיקאים קבוצתיים, "בטח בקבוצה" (trust the group), היא אמירה מורכבת, אך עצם ההעמדה של עקרון האמון בקבוצה משנה באופן מהותי את יחסי הכוחות בין המנחה והקבוצה. בגישת האנליזה הקבוצתית, המנחה ידידותי יותר כלפי המטריקס, והיחס האוהד שלו מסייע להפחית את החרדות של המשתתפים, בקבוצות הקטנות וגם בגדולות. פוקס אף הרחיק לכת ואמר כי כמה מהסערות הגדולות האופייניות לקבוצה הגדולה נובעות מגישת המנחה: "בידיו של המנחה להפוך זאת ליותר או פחות דרמתי, שלא לומר טראומתי" (Foulkes, 1975, עמ' 265).

במשך תקופה ארוכה לא היתה הבנה ברורה מהם ההבדלים בין טיפול אישי, טיפול בקבוצה קטנה וטיפול בקבוצה גדולה, ואולי זו הסיבה לכך שהטיפול בקבוצה הקטנה הוצב במוקד הגישה הקבוצתית האנליטית. פוקס כותב: "הדרכים שבהן אנשים מתקשרים ומקיימים ביניהם אינטראקציות, מגוננים על עצמם, בוחרים בדברים ששייכים להם, ומבינים זה את זה, מתבססות על קרקע משותפת, על מה שמכונה 'המטריקס הבסיסי'. כשהתקשורת, היחסים והדינמיקה של הקבוצה מתפתחים תוך כדי התקדמות, ניתן לקרוא למטריקס שנוצר בשם 'המטריקס הדינמי'" (Foulkes, 1975, עמ' 291). כל משתתף מביא לקבוצה "מהבית" את המטריקס הבסיסי שלו, ובמפגשים הוא מתפתח לכלל המטריקס הדינמי. חקירת המטריקס הבסיסי של אלמנטים כמו תפיסת האלימות מעלה ממצאים מרתקים. עולה ממנה כי הצו "לא תרצח" אינו באמת מיושם במציאות במטריקס הבסיסי, שעל פיו אנשים קרובים ומוכרים לא אמורים להיהרג (במסורת איסור הרצח של הבל בידי קיז), אך לעומת זאת את דמם של אויבים פוליטיים מותר ואפילו חובה לשפוך ("הקם להורגך, השכם להורגו"). מצבים של הגנה עצמית, במיוחד במקרים שבהם שולט מטריקס החיילים, מתאפיינים בעמדות רגשיות סכיזו־פרנואידיות. במקרים אלה מקבלת האלימות הרצחנית לגיטימציה, ומתבטלות תחושות האשם, הבושה או האמפתיה (האמורות לתפקד כ"מגבילי תוקפנות") כלפי סבלו של האויב. דוגמא לכך אפשר לראות למשל בסרט "מעשה ההרג" (Oppenheimer, 2012), או בקביעתו של וולטר: "אסור להרוג, לכן רוצחים נענשים, אלא אם כן הם עושים זאת במספרים גדולים ולקול תרועת החצוצרות" (כלומר בצבא).

המטריקס של החיילים בישראל

בעודי כותב את המאמר הזה, הולך ומתבהר לי כי אנו בישראל חיים במטריקס של חיילים. רוב תושבי המדינה חשים שהם ניצבים בפני סכנה קיומית, וחיים בצל תקיפות חוזרות ונשנות.

גברים ונשים חיים במשך שנים כחיילים, או בצמוד לחיילים, וקיימת היכרות קרובה עם מהות המלחמה. לא רק הצבא לובש מדים, אלא ההתגייסות התקופתית לחירום מקיפה את העם כולו, ויוצרת מטריקס של מלחמה. לפיכך, גם בשעה שהמאמר הזה נכתב, החוויה המקומית היא שמספקת רבות מתובנותיו.

תוקפנות בקבוצה הגדולה ורגרסיה

בספרו עידן ההמון: מסה היסטורית על פסיכולוגיית ההמונים, כותב סרג' מוסקוביץ' כי תקשורת ההמונים מובילה לרגרסיה אצל הפרט (Moscovici, 1985). פרויד סבר כי כשאנחנו חשים שאנחנו חלק מהמון, אנחנו נסוגים כיחידים, ולכן ההמון הופך אותנו לנוירטים. מוסקוביץ' האמין כי תקשורת ההמונים מייצרת המון מיידית, המתבסס על פנטזיה של הזדהות עם מספר עצום של יחידים המקיימים ביניהם קשר. גם וולקן כותב דברים דומים על תפיסתו את "זהות הקבוצה הגדולה" (Volkan, 2001).

קרנברג מציין כי לרגרסיה זו מספר מאפיינים, וביניהם הקושי לחשוב, או הנטייה של ההמון לשנוא את האינדיבידואל או לקנא בו על עצם האינדיבידואליות שלו (Kernberg, 2003). כמו כן, גם קרנברג סבור שהקבוצה הגדולה יכולה לבחור רק באחד משני נתיבים: או ב"קבוצת הנחת הבסיס", שאותה הוא מתאר כקבוצה נרקסיסטית, רגרסיבית ותלותית, או ב"קבוצת מלחמה או בריחה", שבה הוא מוצא רגרסיה פרונואידית (ביון, 1961; Kernberg, 2003).

כאן אני מבקש לשאול אם אכן רגרסיה היא התיאור הנכון למפגש של היחיד עם הקבוצה הגדולה. במרחב של הקבוצה הגדולה (ובהמשך המאמר, ברוח משנתו של וולקן, אכנה לעתים את החברה בשם "קבוצה גדולה" ובמונח "הקבוצה הגדולה האנליטית" אשתמש לתיאור המרחב הקבוצתי של כ-40 איש ומעלה) לא מתקיימים תנאי הזמן הדרושים לצורך פיתוח רגרסיה, גם לא בקרב תת קבוצה. הרגרסיה אינה מתפתחת בשניות. האם ייתכן כי המפגש עם הקבוצה הגדולה, והתחושה שמתעוררת תחת השפעתה, יוצרים תקשורת שונה לחלוטין מזו המוכרת ביום-יום? האם ייתכן כי המפגש עם הקבוצה הגדולה אינו מוביל לרגרסיה אל עמדות קודמות, אלא מכונן יחסים בעלי איכות אחרת, שאינם נמדדים במושגים של רגרסיה או פרוגרסיה, אלא מבטאים "מצב עצמי" שונה לחלוטין? אולי כמו מים, המתנהגים באופן שונה לחלוטין כאשר הם מופיעים כנוזל, או כחלק מענן או ערפל, כך גם ההשתתפות בקבוצה הגדולה היא "מצב צבירה" שונה? אני לא מאמין שבקבוצה הגדולה באמת יכולה להתרחש "רגרסיה מהירה מאוד של האגו לשלבים המוקדמים הללו, למצבה הבראשית" (Foulkes, 1975 עמ' 267). אני סבור שהשינוי שאנשים עוברים בתוך הקבוצה הגדולה, שינוי שרבים מגדירים אותו כרגרסיה, אינו רגרסיה, וגם לא "דיסוציאציה", אלא מצב נפשי שונה. הוויכוח הזה מהותי, שכן אם אכן מדובר ברגרסיה,

צריך לטפל בה, אולם אם, כפי שאני טוען, מדובר במצב עצמי שונה, הגישה כלפיו עשויה להיות יותר בתחום החינוך. האם היינו יכולים, למשל, לרפא את אדולף אייכמן? האם ניתן לאבחן אותו כרגרסיבי, "נרקסיסטי", נטול חשיבה או "תלותי לחלוטין"? אני מעדיף לפרש את הרגשות של המשתתף במטריקס חיילים כזה כמצב נפשי שונה, שאינו זקוק לטיפול, אלא לחינוך או תרגול. אפשר אולי לנקוט כלפיו גישה פרקטית יותר, כמו זו של "אימון האני תוך כדי פעולה" (Foulkes, 1968, ego training in action, עמ' 181).

קרנברג תולה את האלימות החברתית במנהיגות פתולוגית, המפגינה סימנים של נרקסיזם או פרנויה (Kernberg, 2003). קבוצות נטולות מבנה והמונים הנחשפים לתעמולה מאסיבית מועדים לעבור רגרסיה, ולהתפצל לתת קבוצות, ובתהליך שבו יצטרפו מחדש לקבוצה הגדולה הם יסכימו לחיסולן הפיזי של תת קבוצות שעברו תהליך של דה-הומניזציה. הטלת האשמה על ההנהגה בלבד יכולה להתפרש כשימוש במנגנון הגנה, הנועד להכחיש את האחריות הקולקטיבית לאלימות.

השינויים המהירים החלים במטריקס האלימות של הקבוצה הגדולה אינם בהכרח רגרסיביים. למעשה, לעתים קרובות הם מהווים ראייה לקיומם של הזדהות ופחדים לא מודעים עם השלטונות, נטייה ראשונית בריאה לשרוד, הבנה טבעית של המטריקס של הקבוצה הגדולה, וצורך בהסתגלות קולקטיבית למצבים קונפליקטואליים. אף כי סביר שאין מדובר בתהליכים ברורים ומובחנים, נראה שחשוב להבין ולחקור את התהליך הזה. אני מאמין כי המונח "שינוי בזהות" (Reicher, 1987) מתאים יותר מהמונח "רגרסיה" לתיאור הדינמיקה של השפעת הקבוצה הגדולה. ייתכן כי הלחץ הרגשי שמפעיל ההמון על היחיד, הוא הרוחף את היחיד לוותר באחת על חלקים מזהותו האישית לטובת הזדהות, הזדהות-נגד ונפרדות עם הקבוצה הגדולה. דומה כי כבר אצל ילדים מופיע "עצמי אחר" כתגובה טבעית המגלה הבנה לגבי האופן שבו צריך להתייחס לקבוצה הגדולה ולהתנהג בתוכה.

היבט אחר של הדינמיקה הזו היא מהלך ההשתייכות לקבוצה, המתפתח בשני שלבים: בשלב הראשון מתעורר הרצון להיכלל בקבוצה, ובשלב השני שורה התחושה כי יש הכרח קיומי להשתייך לקבוצה (Schlapobersky, 2006). בשלב השני מפתחים אנשים רמות שונות של חרדה מפני הדרתם בתוך הקבוצה, או אף דחייתם המוחלטת ממנה. אלה הם מצבים אנושיים בסיסיים, העשויים להיות רלוונטיים בכל קבוצה, אך הם בולטים יותר בקבוצה הגדולה, שבה הם מעצבים לעומקם את כללי ההתנהגות, ולא רק את ההתנהגות הרגרסיבית.

לפי מוסקוביץ', המתופף של ימי הביניים הפך בבת אחת את תושבי הכפרים ל"קבוצה גדולה", בכך שהכריז על האירועים החדשותיים. ואני מבקש להוסיף כי הוא הכריז עליהם כבעלי אופי מאיים או "מבטיח גדולה". אף כי הדרך שבה מועברות החדשות השתנתה במהלך הדורות,

ההשפעה של העברתן להמונים באופן סימולטני נשארה עצומה. הרדיו, העיתונים, הטלוויזיה, הפייסבוק והטוויטר משנים את הקבוצה הגדולה בתוך שניות. צפייה בחדשות המראות, למשל, את המתקפה על מגדלי התאומים או את פיגועי הטרור בפריז יכולה ליצור בין-רגע את מטריקס החיילים, ולערער על העצמאות והשונות של המטריקס האישי או הדינמי בקהילה שלמה. היא יכולה לבטל בתוך כמה רגעים את העבודה הרבה שנעשתה על ידי גישות הדוגלות בטיפול אישי, כמו הפסיכואנליזה. ברגעים כאלה העצמי הפועל מושפע לחלוטין מהמטריקס, והפנמות קודמות, תוך-אישיות, מפנות עד מהרה את הדרך להזדהויות עם הקבוצה הגדולה וההמון. בסוף המאמר אתיחס לאפשרות המיוחדת הניצבת בפני הפרט היום – להתמודד עם השפעת ההמון ומטריקס החיילים בקבוצה הגדולה האנליטית.

המטריקס ופתולוגיה של אלימות ביחסים

על מנת להבהיר את התנועות הרגשיות המרכזיות שפועלות במטריקס החיילים אתאר שתיים מתוך ארבע "הפרעות יחסים" הקשורות באופן ישיר לאלימות בין-אישית: הפרעת חוסר, הפרעת דחיה, הפרעת עצמי, והפרעת הדרה. בהפרעת דחיה מוצף המטריקס בתוקפנות לא מוכלת, בעיקר כלפי חברים אחרים בו, אך לא רק. בהפרעת העצמי נמחק העצמי מפני המטריקס, ומוכן להפנות אלימות קיצונית לא רק כלפי אחרים, אלא גם כלפי עצמו. מטריקס החיילים ניוון מהקרבה עצמית, וכרוך בהתנהגות אלימה כלפי האויב.

הסיבות שבגללן הופכים היחסים למופרעים הן תמיד האיומים וההבטחות אשר הזכרתי כבר: חרדות ההיכחדות שמתעוררות לנוכח סיכונים הנובעים ממטריקסים חיצוניים או מהמטריקס עצמו (כמו פליטים, "גיס חמישי"); ופחד מפני דחיה מתוך הקבוצה או הדרה קבועה בתוכה מחד גיסא, מול הבטחות לתהילה מאידך גיסא. גורמים אלה יכולים להתקיים ברמות מודעות שונות – אך הם יוצרים "הזדהויות יתר" וזהויות קיצוניות, הכוללות "הזדהות עם התוקפן" (פרויד, 1936). קל לאבחן הזדהויות אלה, הנקשרות כולן בהמרה לאלימות, גם במטריקס החיילים.

פוקס סבר כי פסיכופתולוגיות אלה אינן ממוקמות בתוך הפרט, אלא בקשר בין אנשים (Foulkes, 1964). הנחה זו, כי הפתולוגיה היא נושא בין-אישי, מקובלת על קלינאים רבים, אף על פי שרבים חוששים מהאחריות המשותפת שהיא מטילה עליהם. היא קובעת כי הקשרים בין הפרט לבין עצמו, ובין הפרטים לבין המטריקס, משפיעים על דפוסי ההתקשרות שלנו ועל מידת הפתולוגיות שלהם. לפיכך, כאשר המטריקס הופך אלים יותר, לשינוי שחל בו יש השפעה רבה על הפרטים ותת הקבוצות שנכללים בו. כך מקטינה ההשפעה החזקה של מטריקס החיילים את האפשרות להתרחק ממנה, וליצור את הנפרדות הנחוצה לצורך קיומו של חופש בחירה. בסופו של דבר, התהליך של התרחקות ממטריקס החיילים הכרחי על מנת להשיב את היכולת לחוש

אשמה ובושה בשל האלימות והסבל שהיא גרמה, ולפתח אמפתיה כלפי הקורבנות. דוגמא טובה לכך מספקים בני הדור שצמח בגרמניה לאחר מלחמת העולם השנייה, שהתקשו להכיל תהליכים של אבל כואב ותחושות של אימפוטנציה ביחס לעברם הקרוב. דומה כי יכולתם לפתח נפרדות אישית, אחרי כל מה שקרה לאומה שלהם, היא ההישג הגדול של הדור השני והשלישי של הגרמנים לאחר המלחמה.

הפרעות יחסים

בעקבות מחקרה של אגזריאן על הדינמיקה של שלבי ההתפתחות בקבוצות, שכלל התייחסות מיוחדת ל"תפקידים המכילים" (Agazarian, 1994), פיתחתי את תפיסתי בנושא "הפרעות יחסים". דפוסי התייחסות פתולוגיים אלה מתקיימים כמעט אך ורק באינטראקציות קבוצתיות, ולכן נראה שגם הטיפול המיטבי בהם הוא זה שמתקיים במסגרת קבוצתית (Friedman, 2013). כאן אתמקד בשתי הפרעות יחסים: הפרעת הרחייה והפרעות של העצמי.

1. הפרעת רחייה

את העמדה של השעיר לעזאזל בקבוצה ניתן להבין כתצורה מיוחדת של הקבוצה, הנובעת מן הקושי להכיל את האלימות ביחסים הבין-אישיים בתוכה: היחסים בין השעיר לעזאזל, החושש להידחות ומוכן לעשות הכול כדי להשתייך לקבוצה, ובין אלה שהופכים אותו לשעיר לעזאזל, ומבקשים לדחות אותו (פרידמן, 2015). בדינמיקה המתפתחת הולכים הרוחים ומפתחים כלפי חבר או תת קבוצה שנאה ותוקפנות שאין בכוחם להכיל. כתוצאה מכך הם עלולים לדחות את השעיר לעזאזל או אף להשמירו. תהליך פתולוגי זה אינו יכול להתרחש ללא הצורך הקיומי של השעיר לעזאזל להיכלל בקבוצה, ומוכנותו הגוברת לקבל את האלימות המופנית אליו, כמעט בכל מחיר, על מנת להימנע מדחייה. מוכנות זו נפגשת בצורה לא מודעת עם שנאת הרוחים, ויוצרת מעגל קסמים אימתני, העמוס בחששות מפני הרחקה, ובפחד גובר והולך מפני השמדה. דיקס, שערך מחקר על שומרים במחנות ריכוז גרמניים, מצא אצלם מניעים כפולים: מחד, התמסרותם לשלטונות האס.אס והזדהותם איתם גרמה להם לשלוט ללא ספקות או רגשי אשמה באסירי המחנות, שהיו חשופים להשמדה אכזרית. מאידך, עמדתם הפסיכופתית, נטולת האשמה, הבושה והאמפתיה, שיצרה שעירים לעזאזל ובאה לידי ביטוי במטריקס מסוים, נעלמה במעבר למטריקס אחר, כמו זה של המשפחה או חברה אחרת (Dicks, 1972). נראה לי שדיקס הצליח להוכיח כי האנשים הללו פעלו לפחות בשני מצבי עצמי, שכל אחד מהם היה פעיל במטריקס שלו. במערכת חברתית אחת, שניתן לכנותה בשם "המטריקס של יוצרי השעירות לעזאזל" - או הפרעת רחייה - הם הפגינו בבירור סימפטומים שהחוקרים מגדירים כ"הפרעת אישיות חמורה".

אך אותם אנשים לא נראו מסוכנים או אלימים כלל במטריקס אחר, למשל כשחזרו הביתה למשפחתם. עד כמה שזה נשמע מוזר או בלתי נתפס, נראה שלא נדרשת פתולוגיה מיוחדת כדי להפוך לפסיכופת, מפני שההפרעה תלויה בהשפעת המטריקס וביחסים בתוך הקבוצה הגדולה. ייתכן שכאן טמון חלק מהתשובה לשאלה, האם החיילים חולים?

למעשה, אנחנו עדים לאלימות במטריקס הדחייה לעתים קרובות הרבה יותר מאשר היינו רוצים להודות. קולגה תיאר בהרצאה תצורה טיפוסית של כיתת לימוד, שניתן להגדירה כ"מצב של יצירת שעיר לעזאזל": כילד, הוא היה עד לדחייה של בן כיתה. הקבוצה הדירה ואחר כך דחתה ילד שנראה נחות ו"לא מתאים", כנראה בשל עקרון היעילות (שתואר קודם), הקובע את תהליך המיון בקבוצה. למיטב זיכרונו, באותה עת אף אחד מילדי הכיתה, כולל הוא עצמו, לא הביע הזדהות עם הקורבן ולא התערב. למעשה, במצבים דומים כל אחד מאיתנו חש הקלה על שלא נבחר בעצמו לשמש כשעיר לעזאזל. בטיפול הקבוצתי האנליטי מטפלים בסוגיית השעיר לעזאזל באמצעות עבודה עם כל הצדדים המעורבים בהפרעת הדחייה: הנדחה ביחד עם הרוחה או הדוחים. בטיפול כזה צריך להתייחס לכל חרדות הדחייה הלא מדוברות, הקשורות תמיד לשנאה ולאלימות.

כשאני מתאר את "העמדה היוצרת שעירות לעזאזל" אני מנסה לתאר תהליך קבוצתי שלם, המתרחש מעבר לקיומו של ה"שעיר לעזאזל" היחיד, כפי שהוגדר על ידי הפסיכולוגיה במחצית המאה הקודמת. דוגמאות לתהליכים כאלה מאפשרות לנו להתייחס גם לתופעות של מטריקס שלם, כמו גרמניה שלפני חוקי נירנברג לעומת גרמניה שאחריהם, אשר הפלתה את עמנו ואיימה על קיומו, או גירושם של הגר וישמעאל למדבר בידי אברהם.

2. הפרעת יחסים של העצמי

הפרעת היחסים השנייה שתידון כאן מתארת התפתחויות פתולוגיות של העצמי בתוך יחסים. כשגברים ונשים מפתחים הזדהות יתור עם המטריקס, הם משעבדים את האינטרסים והמוטיבציות שלהם לטובת צרכיה של הקבוצה או רצונותיה. הסימפטומים של אובדן עצמי מסוג זה שונים מאוד בקרב בני שני המגדרים: בעוד נשים נוהגות לשרת אחרים באופן "חסר עצמי", במשפחה למשל, גברים נוטים להקריב את עצמם ואת חייהם כ"גיבורים", בעימותים או בפעולות ההגנה על ארצם, הכוללת גם את משפחתם הקרובה (Agazarian, 1994). המשותף לשני המינים הוא שבמטריקס החיילים נשים כגברים הופכים לפרוטוגוניסטים חסרי עצמי, המחונכים או מפותחים להקריב את עצמם, ולרקוד לפי החליל של מנהיגים "אנוכיים".

רבים מהמטופלים שלנו סובלים מהפרעת יחסים כזו בדיוק כאשר הם מדוכאים או מתמסרים לפנטזיות אומניפוטנטיות. הזנחת העצמי יוצרת אלימות הבאה לידי ביטוי

בהתעללות בתת קבוצות רבות בתוך המטריקס. עצם ההישרדות בתוך קבוצה הנתונה במטריקס מסוג זה היא מעשה חסר עצמי. מסירותם של חיילים, המוסרים את נפשם בהגנה על המולדת, המשפחה, ובעיקר כל אחד מהילדים – נתפסת כחובתם של הגברים. ההסכמה הקולקטיבית על תפקידו של הגבר/החייל יוצרת פנטזיות והבטחות, שחלקן לא מודעות, הנוגעות לדמויות האב ולמסירותו שלו, כחייל חסר-עצמי. אני מאמין שהמקבילה הגברית לתפקיד ה"הדאגה האימהית הראשונית" (Winnicott, 1960; Doron, 2014) היא ה"דאגה האבהית ראשונית", היכולה למלא תפקיד חשוב בהתפתחות הבריאה של הביטחון העצמי של הילד, ומוצאת ללא ספק מקום בתוך מטריקס החיילים.

החלום שאציג להלן עשוי להדגים את הנטיות התוקפניות והאובדניות המגולמות ב"הפרעת היחסים של חוסר האנוכיות":

במהלך כנס שארגן המכון הישראלי לאנליזה קבוצתית, ונערך בעין גדי, הבעתי, כחבר בקבוצה הגדולה, את הצורך בתחושת ביטחון חזקה יותר בקיומנו כישראלים. ציינתי כי רק מתוך תחושה של אמון בסיסי בקיומנו יהיה ניתן להגיע לדיאלוג עם האויב. אמרתי משפט שהפתיע גם אותי: "עלינו להפסיק לחיות כאילו אנחנו ניצבים עדיין בשערי אושוויץ". הדברים עוררו תגובות רבות, אך אני עצמי חשתי עצב גדול: תקפתי טאבו כאוב.

באותו לילה חלמתי חלום שהופיע בצבעים חיים מאוד: הערבים כבשו את ישראל. הפסדנו במלחמה והאויב הקיף אותנו. ברחתי עם משפחתי לוואדי, לערוץ צר ועמוק. ילדי היו טוב קטנים, בגילם של נכדי היום. הכול היה ירוק, כמו המציאות בחורף הנוכחי. משפחות נוספות הסתתרו איתנו. המצב הפך מסוכן יותר, כי הצבא הסורי התקרב לעברנו וידעתי שהסוף יהיה גרוע. קצין דרוזי החליט להצטרף אלי. כדי לגונן על בני משפחתי החלטתי לפוצץ את עצמי על מתקן צבאי, שנראה כמו מכלי גז, מתוך אמונה כי המעשה יעצור את הכיבוש. הקצין הדרוזי הסכים לסייע בידי. אני זוכר את המבט העצוב בעיניה של אשתי כשיצאתי לדרכי. למרבה המזל, שינוי מפתיע במהלך העניינים הביא לשם כוח הצלה צבאי (אני חושב שהיה זה הצבא הרוסי, זה שבמציאות הגיע לשערי אושוויץ ושחרר את המחנה).

מיותר לציין כי לחלום מעין זה יכולות להיות כמה משמעויות. הייתי רוצה להדגיש כאן כי הנטייה להקרבה עצמית, ככל שמדובר בגברים, אינה נתפסת כביטוי של פתולוגיה אלא כמעשה גבורה. האם החיילים הם אנשים חולים? האם הנטייה הזו היא אספקט בריא של חיי המשפחה והקהילה, גם אם בכוחה להטביע את החיילים והאוכלוסיה כולה באוקיינוס של אלימות, כשכל חבר (חייל) בקהילה מקבל תפקיד של מציל הקהילה כולה?

הקשר בין גרמניה ומטריקס החיילים, או מה קרה להזדהויות המוקדמות?

הרשו לי לשתף אתכם, בזהירות רבה, במחשבותי אודות המטריקס השולט בגרמניה כיום, השונה ממטריקס החיילים שהמשיך לשרור בה בשלושים או ארבעים השנים שאחרי המלחמה. אדם חיצוני כמוני, הקשור למטריקס הגרמני דרך ההיסטוריה המשפחתית שלו, עשוי להביא פרספקטיבה חדשה להבנה הפסיכולוגית של חברה זו.

כאמור, עד לפני זמן לא רב ניתן היה לאפיין את המטריקס הגרמני כמטריקס חיילים. אם מאמינים בקיומה של תקשורת בינאישית לא מודעת, ברור כי במטריקס החיילים הזה ידעו על התוקפנות, על הקורבנות, על המעורבות בגרימת השואה ומותם של עשרות מיליונים ברחבי אירופה, ועל קורבנות ההפצצות על הערים הגרמניות. התערוכה "פשעי הוורמאכט: ממדי מלחמת ההשמדה 1941-1944", הוצגה רק ב-2001 כיוון שלפני תאריך זה עוררו מסריה התנגדויות באווירת מטריקס החיילים ששררה במדינה. מלבד ההישג של העמידה מול העבר - ביטול ההכחשה וההדחקה של האשמה - גילתה התערוכה כי ההפרדה בין האזרחים והצבא, ובין יחידות צבאיות אחרות ויחידת האס.אס, היתה דמיונית, ושירתה רק את ההגנות והפחדים מפני האשמה, שהיו ריאליים ביותר בגרמניה של סוף שנות הארבעים ושנות החמישים, כאשר נשלטה בידי כיבוש צבאי זר.

ההשתייכות למטריקס המלחמה נמשך אפוא עשורים רבים אחרי המלחמה. הקושי של רוב האוכלוסיה להתרחק ממנו, ולדחות את נציגיו של מטריקס החיילים שהמשיכו לשלוט בכיפה, וכן הנטייה להזדהות עם המשטר הנאצי הקודם, נמשכו כשלושים או ארבעים שנה. מטריקס החיילים שרר את "הטיהור" ואת שאר המאמצים שעשו גרמנים בניסיון להיבדל מהזוועות שהתבצעו.

כאן המקום לומר שאינני סבור כלל כי מטריקס החיילים לבדו יכול להסביר את כל זוועות השואה. מטריקסים חייליים שונים מתייחסים בדרכים שונות מאוד למלחמה, וניתן להבחין גם במגוון רחב של דרכים שבהן מתייחס מטריקס חיילים אחד למלחמה אחת בשלבים שונים שלה (Elias, 1989).

המטריקס האנטי-חיילי

כיום קיים בגרמניה מעין טאבו על אנשים במדים. נראה שדור שלם, בעיקר זה שנולד לאחר שנות השישים של המאה ה-20, הצליח להיפרד ממטריקס החיילים, ולנוע לעבר המטריקס האנטי-חיילי, תוך התנתקות מהזדהויותיו הקודמות. נתק זה, המלווה בכאב רב, ובקונפליקטים בין-דוריים הכוללים התרחקות מהורים ומסמכויות, פותח פתח ליצירת מטריקס אחר. הוא מניח לרגשות של בושה ואשמה לחדור למטריקס, ובדרך זו מאפשר לעבד את זוועות העבר.

הדור החדש סובל "בשביל" הדורות הקודמים, ומתמודד עם רגשות שאלה הדחיקו או הכחישו, בכחינת "אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה" (יחזקאל, י"ח, ב').

המהלך של תנועה מהדהויות קודמות הושג בחלקו באמצעות דה-אידיאליזציה של החיילים הגרמנים, הנתפסים כעת כמכלים של משאלות ליבידינליות פגומות ואסורות. את התהליך הזה של דה-הזדהות ניתן להבין טוב יותר דרך כחינה של קבוצות אנליטיות, ובעיקר באמצעות ההשתתפות בקבוצות גדולות.

החברה הגרמנית וה"שליחים" שלה - חייליה שלחמו בתוך מטריקס שהצדיק אלימות עד 1945 - לא הצליחו להתמודד עם ההרסנות שלהם בתקופה שלאחר המלחמה. הולג'ר פלאטה, נציג טיפוסי של הדור שנאבק בתהליך הדה-הזדהות, אמר: "חיייהם של ילדי מלחמה רבים זוהמו פעמיים. הם עוצבו על ידי חוויות המלחמה והתקופה שלאחריה, כמו גם על ידי שני העשורים הראשונים של 'הרפובליקה הפדראלית הגרמנית'" (Platta, 2004, עמ' 220). ברפובליקה החלו בני הדור החדש להתמודד עם "האשמה הקולקטיבית", שהרחיקה אותם גם מ"האומה", מהוריהם, משכונותיהם, מהצבא וממערכת החינוך, וגם ממשפחת העמים. נדמה לי שאת השיחות הרבות שניהלתי עם גרמנים במהלך השנים (במפגשים פרטניים וקבוצתיים) בנושא תהליך ההתרחקות של גרמניה ממטריקס החיילים, ניתן לסכם כך:

1. הכחשת הצבא והמלחמה נראית לעתים קרובות כניסיון הימלטות סכיואידי-פרנואידי (ולא דפרסיבי) מהמטריקס החיילי. היא כוללת גם מחשבות על רצח אב, נקמה בהורים ועוד.
2. ניתן לראות גם תופעה הפוכה: ההזדהות (לרוב הלא מודעת) עם חרדתו של ההורה מפני האפשרות שיורשע בפשעי מלחמה, מובילה להרחקת ההיסטוריה כולה באמצעות הטאבו של המטריקס החיילי.
3. ה"טיהור" משמש כאמצעי הגנה מפני הבושה והאשמה. על כך אמר כבר וולקן: "תהליכים של טיהור מייצגים החצנה והשלכה בקבוצות גדולות" (Volkan, 2001).
4. ייתכן שהמהלך של דה-הזדהות הוא ניסיון מודע או לא מודע לעצור את מטריקס החיילים, ואת פתולוגיית האלימות אשר שלטה בגרמניה במשך דורות רבים.

תהליכים של דה-הזדהות הם אחד המקדמים החשובים של התפתחות חברתית. לדה-הזדהות יש תפקיד משמעותי הדומה לזה של ההיפרדות בדיאדה אם-ילד. ככל שהמטריקס קוהסיבי יותר, כך קשה יותר ההיפרדות מהמטריקס החיילי. היא נתפסת כ"בגידה" בדור הקודם, ובהורים הפוסט טראומתיים, ומביאה איתה איום באובדן של "דאגה אבהית ראשונית". נושאים אלה

חייבים להיות מדוברים. החל משנות השישים החלו אבות (ולעתים קרובות גם אמהות) בגרמניה, שהיו חברים בקבוצות חיילות, וחוו את הטרור הכרוך בחוויית המלחמה, לחוש אכזבה כשגילו שהסולידריות שציפו מבני הדור החדש לבטא הולכת ומתפוגגת, ומפנה את מקומה לטובת התרחקות והאשמה.

הבנה של ממדי האכזבה הזאת תוכל להבהיר לנו את גודלו העצום של ההישג הפסיכולוגי של הדור שנולד לאחר המלחמה – ההישג של דה־הזדהות עם מטריקס החיילים הגרמני. חלומות המסופרים בקבוצה האנליטית יכולים ללמד אותנו משהו על תהליכים מורכבים אלו. החלימה וסיפור החלום פותחים הזדמנויות לנסות לגשר בין פיצולים, ולהיפתח לרגשות קשים.

בגרמניה הוביל תהליך הדה־הזדהות לכך שחיילים במדים החלו להיחשב לפרובוקציה ואיום על הזהות הגרמנית החדשה. האם תהליך הדה־הזדהות הלך רחוק מדי, או אולי הפיצולים אינם מאפשרים עיבוד מספיק של האלימות בחברה?

כדי להדגים את השפעת המטריקס על החוויה של כל אדם המשתייך אליו אפשר לתהות רגע על ההשפעה של ה"נכבה", הטרגדיה הערבית, על כל אזרחי ישראל. אני מבקש להציע את האפשרות שקיומה של ה"נכבה" הוא "חור שחור" במודעות הישראלית (דורון, 2015), המהדהד מכל פינה בצורות שונות, שכולן כנראה נקשרות לאשמה: החל מדחיית הזיכרון אצל חלק גדול מהאוכלוסייה, דרך המשאלה הלא מודעת למחיקת האירוע, הבאה לידי ביטוי באיסור להזכירו, ועד הדהודו באשמה ואף בטינה ובשנאה. לעומת הקלות שבה רבים מן היהודים בישראל מקבלים על עצמם את תפקיד הקורבן, רובם מתקשים מאוד לקחת אחריות על האלימות והסבל שהם מסכים לקורבנות אחרים. ואף על פי כן, האם ייתכן שרבים מבין תושבי ישראל מפתחים חרדות עמוקות ביותר, חרדות שמייצרות הד רגשי, לנוכח העובדה שחלק מהתושבים הקודמים של חיפה, עכו ומקומות רבים נוספים הם כיום פליטים החיים במחנות, בעמאן או בבירות? כי המטריקס הישראלי מקיים קשר הדדי בין כל החברים בו, וכפי שלא נקבל את ההנחה שסבל השואה לא משפיע בדרך זו או אחרת על התושבים הערביים של המטריקס הישראלי, אין לי ספק שגם הנכבה מאיימת ברמה הקיומית על רבים מאיתנו.

טרנספורמציה

לסיום, התשובה שלי לשאלה שבכותרת היא שחיילים אינם חולים או בריאים יותר מן המטריקס המגייס, ששולח אותם אל הקרב. הכוח הנמסר לידיהם על ידי המטריקס מתקיים מתוך סוג של קונצנזוס, שחלקו מתקיים בלא מודע החברתי, בעיקר כשהם נלחמים להגנה על עצם הקיום. הפיצול בין החברה האזרחית והמטריקס החיילי לא באמת קיים, וככל שהדמוקרטיה איתנה יותר בעת מלחמה, כך גדלות האפשרויות לקיים דיאלוג בין מרכיביה

האזרחיים ובין הצבא ומטריקס החיילים. חברות אזרחיות שבהן פיצולים הנמשכים על פני דורות, כמו החברה בצפון אירלנד למשל, צריכות לקיים דיאלוג ולעבד את הקונפליקט השורר בתוכן. כל עוד זה נמשך, קשה למנוע את שובו של מטריקס החיילים. דיאלוג בין חלקי המטריקס השונים מתקיים אך ורק כאשר יש חופש להביע ביקורת, ונכונות לקיים תהליכים רגשיים המאפשרים לחוש אשמה, בושה ואמפתיה, בלי לחשוש מפני ההרס שתהליכים אלה יטילו.

חשוב לזכור את הלך העולה מן הטיפול והעיסוק בקונפליקטים: התרחקות וחוסר מגע בינאישי מחזקים פיצולים ודה-הומניזציה, ואילו מפגשים מונעים מחרדות ומשנאה לתפוח. בעבודתי באזורי קונפליקט שונים למדתי כי שילוב בין מפגשים אישיים ומפגשים בקבוצות קטנות וגדולות עשוי לחולל שינוי דרמטי. מפגשים אישיים לבדם, חמים ואנושיים ככל שיהיו, אינם מספיקים כדי לעבד קונפליקט חברתי-פוליטי. אין די גם בקבוצות דיאלוג קטנות, כי האופי ה"משפחתי" והמוכר שלהן מאפשר להתחמק מן הרגשות העזים של העוינות. רק מפגשים שמשלבים קבוצות קטנות וגדולות יכולים להוביל לתקשורת בין זהויות חברתיות. מודל הסנדוויץ' (Friedman, 2016) מספק דוגמא למסגרת שבה ניתן להתמודד עם מטריקס החיילים, המשפיע כל-כך על כל פרט. רק ההשתתפות בקבוצה גדולה אנליטית עוזרת באמת להתמודד עם הקשיים של הפרט ולעודד חשיבה אישית בתוך המטריקס.

הקבוצה האנליטית הגדולה מספקת מרחב שבו ניתן ללמוד איך להתמודד עם הזדהויות יתר, ועם החשש החברתי היסודי מפני דחייה מצד החברה. היא מאפשרת ללמוד על הנפרדות מהסמכות ומהמטריקס עצמו, ולתרגל אותה. ייתכן כי אחד האמצעים היעילים ביותר לחינוך לדמוקרטיה הוא התרגול בתנועה על הרצף שבין התמזגות עם זהות הקבוצה הגדולה ובין הנפרדות והבידוד ממנה. בכל מטריקס חיילים קיימת דרישה חזקה להזדהות. לעומת זאת, הקבוצה האנליטית הגדולה עשויה לחזק את האומץ לביטוי אישי, העשוי, לפחות לפעמים, להפוך את הדה-הזדהות לאפשרית. בטווח הקצר, תהליך כזה עלול להוביל לעימותים פרנואידיים בין חברי הקבוצה לדמויות הסמכות. בטווח הארוך, מידת החופש שהוא מאפשר עשויה להספיק כדי להגביל את האלימות הממוסדת.

מנהיגים אזרחיים ופוליטיים שבכוחם לשמש דוגמא לסובלנות קולקטיבית כלפי אלימות ממוסדת יכולים להביא שינוי. לחיצת יד, כמו זו שהתקיימה בין רבין וערפאת, עשויה לחולל שינוי גדול. אך למרבה הצער, לפוליטיקאים קל יותר לעודד שנאה, נקמה והתרחקות. מסיבה זו ייתכן שעדיף לעודד השקעה לטווח ארוך בעבודה הקבוצתית, מורכבת ככל שתהיה.

מקורות

דורון, י. (2015). 'חורים שחורים מנטליים' בלא מודע החברתי. בתוך ר. פרידמן וי. דורון (עורכים) אנליזה קבוצתית בארץ זבת חלב ודבש (עמ' 93-108). קרית ביאליק: אח.
 הררי, י. נ. (2011). קיצור תולדות האנושות. תל אביב: דביר.
 פרידמן, ר. (2015). הרגשות הרעים ביותר והטובים ביותר במטריקס. בתוך ר. פרידמן וי. דורון (עורכים) אנליזה קבוצתית בארץ זבת חלב ודבש (עמ' 135-152). קרית ביאליק: אח.

Agazarian, Y. M. (1994). The phases of group development and the systems-centered group. In V. L. Shermer & M. Pines (Eds.), *Ring of fire* (pp. 36-86). London: Routledge.

Bion, W. R. (1962). *Learning from experience*. London: William Heinemann. [Reprinted London: Karnac].

De Maré, P., Piper, R. & Thompson, S. (1991). *Koinonia: from hate, through dialogue to culture in the large group*. London: Karnac.

Dicks, H. V. (1972). *Licensed mass murder: a socio-psychological study of some SS killers*. London: Heinemann.

Doron, Y. (2014). Primary maternal preoccupation in the group analytic group. *Group Analysis*, 47(1), 17-29.

Elias, N. & Dunning, E. (1986). *Quest for excitement: sport and leisure in the civilising process*. Oxford: Basil Blackwell.

Elias, N. (1989). *The Germans: power struggles and the development of habitus in the nineteenth and twentieth centuries*. New York: Columbia University Press.

Engels, E. (2001). Ego training in action in culture and history. *Group Analysis*, 34, 55.

Foulkes, S. H. (1964). *Therapeutic group analysis*. London: Karnac (dt. (1992): Gruppenanalytische Psychotherapie. München: Pfeiffer.)

----- (1990[1968]). Group dynamic processes and group analysis. In E. Foulkes (Ed.), *Selected papers of S. H. Foulkes: psychoanalysis and group analysis* (pp. 175-185). London: Karnac.

----- (1990[1975]). The leader in the group. In E. Foulkes (Ed.), *Selected papers of S. H. Foulkes: psychoanalysis and group analysis*. London: Karnac.

----- (1975). *Group analytic psychotherapy: method and principles*. London: Gordon and Breach.

----- (1990 [1975]). Problems of the large group. In E. Foulkes (Ed.), *Selected papers* (pp. 259-269). London: Karnac.

- Freud, A. (1936). *The ego and the mechanisms of defense*, vol. 2. London: Karnac.
- Freud, S. (2005[1921]). *Massenpsychologie und Ich-Analyse. Die Zukunft einer Illusion*, Frankfurt am Main.
- (1922). *Group psychology and the analysis of the ego*. New York: Liveright.
- Friedman, R. (2007). In der Gruppenanalyse heilen die Störungen einander - eine Beziehungsperspektive. *Psychosozial*, 30(107), 57-77.
- (2010). The group and the individual in conflict and war. *Group Analysis*, 43(3), 281-300.
- (2012). Conducting a large group: is it "informative" or is it also 'transformative'? comments to teresa von Sommaruga Howard's large group in New Zealand. *Group Analysis*, 45, 263.
- (2013). Individual or group therapy? indications for optimal therapy. *Group Analysis*, 46, 164-170.
- (2015). A soldier's matrix: a group analytic view of societies in war. *Group Analysis*, 48(3), 239-257.
- (2016). The group sandwich model for international conflict dialog using large groups as a social developmental space (temporary name). In S. Fehr (Ed.) *101 Group Interventions*. Forthcoming.
- Garland, J., Jones, H. & Kolodny, R. (1973). A model for stages of development in social work groups. In S. Bernstein (Ed.), *Exploration in group work* (pp. 17-71). Boston: Milford House.
- Hopper, E. (2003). Incohesion: aggregation/massification. The fourth basic assumption in the unconscious life of groups and group-like social systems. In R. M. Lipgar & M. Pines (Eds.), *Building on Bion: roots*. London: International Library of Group Analysis and Jessica Kingsley.
- Hopper, E. & Weinberg, H. (2011). *The social unconscious in persons, groups and societies, Volume 1: mainly theory*. London: Karnac.
- Kernberg, O. (2003). Sanctioned social violence: a psychoanalytic view, part I. *International Journal of Psychoanalysis*, 84, 683-698.
- Mies, T. (2007). Der unterschied in der gruppe. Heterogenität in der gruppenpsychotherapie. *Gruppenpsychotherapie und Gruppendynamik*, 43, 21-33.
- Moscovici, S. (1985). *The age of the crowd: a historical treatise on mass psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oppenheimer, J. (2012). *The act of killing*. Indonesia.

- Ormay, T. (2013). *The social nature of persons: one person is no person*. London: Karnac.
- Platta, H. (2004). Zwischen zwei Fronten - immer noch? Anmerkungen zur, 'Kriegskinder': Debatte und zur Rolle der 68er Generation, in ihr. S. 211-126.
In H. Radebold (Hg.), *Kindheiten im Zweiten Weltkrieg und ihre Folgen*. Psychosozial-Verlag. Giessen.
- Rafaelsen, L. (1996). Projections, where do they go? *Group Analysis*, 29(2).
- Reicher, S. D. (1987). Crowd behaviour as social action. In J. C. Turner, M. A. Hogg, P. J. Oakes, S. D. Reicher & M. S. Wetherell (Eds.), *Rediscovering the social group: a self-categorization theory* (pp. 171–202). Oxford, England: Basil Blackwell.
- Schlapobersky, J. R. (2015). *From the couch to the circle: the Routledge handbook of group-analytic psychotherapy*. London: Routledge.
- Scholz, R. (2014). (Foundation-) matrix reloaded: some remarks on a useful concept and its pitfalls. *Group Analysis*, 47(3), 201–212.
- Volkan, V. D. (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: an aspect of large group identity. *Group Analysis*, 34(1), 79-97.